

IQTISODIY TERMINLARNING O‘ZBEK TILIDAGI GRAMMATIK SHAKLLANISHI VA QO‘LLANILISHI

Yuldasheva Dilnoza Bekmurodovna - Samarqand iqtisodiyot va servis
instituti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasini mudiri,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent

dilyuldasheva83@gmail.com

0000-0002-3898-2113 ORSID

Raximova Sarvinoz Kamolovna

“Iqtisodiyot” fakulteti 1-kurs talabasi,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

rahimovasarvinoz690@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘zbek tilida iqtisodiy terminlarning grammatik shakllanish qonuniyatlari hamda ularning funksional qo‘llanilish xususiyatlarini tizimli ravishda tahlil etishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda iqtisodiy terminlarning morfologik strukturasi, derivatsion imkoniyatlari va sintaktik integratsiyasi lingvistik nuqtai nazardan yoritiladi. Shuningdek, terminlarning o‘zlashuv jarayoni, ularning milliy til me‘yorlariga moslashuvi hamda amaliy nutqda qo‘llanilishidagi dolzarb muammolar ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Muallif tomonidan iqtisodiy terminologiyani standartlashtirish va unifikatsiya qilish zarurati asoslab berilib, til tizimida ularning funksional samaradorligini oshirishga oid takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy terminologiya, grammatik shakllanish, morfologik struktura, sintaktik integratsiya, derivatsiya, o‘zlashma terminlar, lingvistik tahlil.

Аннотация: В данной статье рассматриваются закономерности грамматического формирования экономических терминов в узбекском языке, а также особенности их функционального употребления. В исследовании с лингвистической точки зрения анализируются морфологическая структура,

деривационные возможности и синтаксическая интеграция экономических терминов. Кроме того, освещаются процессы заимствования терминов, их адаптация к нормам национального языка и актуальные проблемы, возникающие при их использовании в практической речи. Обосновывается необходимость стандартизации и унификации экономической терминологии, а также предлагаются подходы к повышению её функциональной эффективности в языковой системе.

Ключевые слова: экономическая терминология, грамматическое формирование, морфологическая структура, синтаксическая интеграция, деривация, заимствованные термины, лингвистический анализ.

Abstract: This article examines the patterns of grammatical formation of economic terms in the Uzbek language as well as the features of their functional usage. The study analyzes the morphological structure, derivational potential, and syntactic integration of economic terminology from a linguistic perspective. In addition, the processes of borrowing, adaptation of terms to the norms of the national language, and current issues arising in their practical use are discussed. The necessity of standardizing and unifying economic terminology is substantiated, and approaches to improving its functional efficiency within the language system are proposed.

Keywords: economic terminology, grammatical formation, morphological structure, syntactic integration, derivation, borrowed terms, linguistic analysis.

Kirish. Iqtisodiy terminologiya zamonaviy o‘zbek tilining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u iqtisodiy bilimlar, moliyaviy munosabatlar va bozor mexanizmlarini ifodalashda asosiy lingvistik vosita sifatida xizmat qiladi. Iqtisodiy terminlar jamiyatning iqtisodiy hayoti, bank-moliya tizimi, investitsiya faoliyati hamda davlat iqtisodiy siyosatini aks ettiruvchi ilmiy va rasmiy matnlarda keng qo‘llaniladi. Ushbu terminlar orqali iqtisodiy jarayonlar haqida aniq, tizimli va mantiqiy izchil axborot yetkaziladi. Iqtisodiy diskursning muhim xususiyatlaridan

biri uning ilmiy va rasmiy uslubga yaqinligidir. Bu esa terminlarning nafaqat semantik aniqligini, balki grammatik jihatdan to‘g‘ri va me‘yoriy shakllanishini ham talab qiladi. Shu nuqtai nazardan iqtisodiy terminlarning grammatik shakllanishi va qo‘llanilishi tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Terminlar o‘zbek tilida morfologik va sintaktik vositalar orqali moslashib, til tizimining ajralmas qismiga aylanadi. Ularning turli grammatik kategoriyalar asosida o‘zgarishi (kelishik, egalik, ko‘plik va boshqalar) hamda gap tarkibida turli sintaktik vazifalarni bajarishi iqtisodiy matnlarning aniqligi va tushunarligini ta‘minlaydi.

Shu bilan birga, iqtisodiy terminlarning shakllanishi jarayonida o‘zlashma birliklarning faol ishtiroki, ularning milliy til me‘yorlariga moslashuvi hamda qo‘llanishdagi tafovutlar muayyan muammolarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, terminlarning turlicha talqin qilinishi, sinonimik variantlarning mavjudligi va ba‘zan ortiqcha chet til birliklaridan foydalanish ilmiy matnlarning sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Mazkur mavzuning dolzarbligi zamonaviy iqtisodiy jarayonlarning jadalligi va axborot almashinuvi tezlashuvi bilan bevosita bog‘liqdir. Iqtisodiy axborotni aniq va me‘yoriy shaklda yetkazish uchun terminlarning grammatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi o‘zbek tilidagi iqtisodiy terminlarning grammatik shakllanishi va qo‘llanilish xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat bo‘lib, unda terminlarning morfologik va sintaktik xususiyatlari, ularning funksional imkoniyatlari hamda amaliy nutqdagi o‘rni o‘rganiladi.

Asosiy qism. Iqtisodiy terminlar o‘zbek tilining grammatik tizimida o‘ziga xos morfologik ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Ular so‘z yasalishi, so‘z o‘zgarishi va grammatik kategoriyalar nuqtai nazaridan tilshunoslikning alohida tadqiqot ob‘ekti hisoblanadi. O‘zbek tilidagi iqtisodiy terminlarning morfologik shakllanishi asosan uch yo‘l bilan amalga oshiriladi: leksik-semantik usul, morfologik usul va sintaktik usul. Leksik-semantik usulda mavjud umumiste‘mol so‘zlari iqtisodiy mazmun kasb

etib, terminologik birlikka aylanadi. Masalan, *bozor, narx, tovar, moliya* kabi so'zlar iqtisodiy kontekstda maxsus terminologik qiymat oladi. Morfologik usulda esa o'zbek tilining so'z yasovchi qo'shimchalari yordamida yangi terminlar hosil qilinadi. Bu jarayonda *-lik, -chilik, -dor, -kor, -garchilik* kabi affikslar muhim rol o'ynaydi: *investitsiyadorlik, tadbirkorlik, moliyachilik, ishbilarmonlik* singari terminlar shu yo'l bilan yasalgan. Sintaktik usulda esa ikki yoki undan ortiq so'zning birikishi orqali terminologik birikmalar — atamali so'z birikmalari vujudga keladi: *iqtisodiy o'sish, valyuta kursi, kredit foizi, tovar aylanmasi* kabilar shular jumlasidandir. Morfologik jihatdan iqtisodiy terminlar ko'pincha ot turkumiga mansub bo'ladi, chunki atamalar narsa-hodisalarni, jarayon va tushunchalarni nomlash uchun xizmat qiladi. Biroq sifat (*raqobatbardosh, investitsion, moliyaviy*) va fe'l (*investitsiya qilmoq, kreditlamoq, soliqqa tortmoq*) shakllarida ham iqtisodiy terminlar faol qo'llaniladi. Bu esa iqtisodiy terminologiyaning grammatik jihatdan ko'p qirrali ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbek tilidagi iqtisodiy terminologiyaning shakllanishida so'z yasalişining quyidagi usullari alohida ahamiyat kasb etadi. Affiksatsiya usuli eng samarali va faol yo'l hisoblanadi. Iqtisodiy matnlarda ishlatiladigan ko'plab terminlar mahalliy affikslar yordamida yasalgan: *-chilik* qo'shimchasi kasb-hunar yoki faoliyat turini bildiruvchi terminlar hosil qiladi (*bankchilik, savdogarchilik, fermerchilik*); *-dor* qo'shimchasi munosabat va egalikni ifodalovchi terminlar yasaydi (*sarmoyador, aksiyador, ishlab chiqaruvchi*); *-kor* qo'shimchasi esa sub'ektlik ma'nosini beradi (*tadbirkor, ishkor, xizmatkor*). Qo'shma so'z yasalişhi usuli ham iqtisodiy terminologiyada keng tarqalgan. Ikkita mustaqil so'zning qo'shilib yangi tushunchani ifodalashi bu usulning mohiyatini tashkil etadi: *xomashyo, narxnoma, savdogarlik, tovarxona* kabi terminlar shu yo'l bilan hosil bo'lgan. Bunday terminlar semantik jihatdan yaxlit ma'no ifodalab, iqtisodiy diskursda ishlatilish chastotasi yuqori bo'ladi. O'zlashma terminlar va ularning grammatik moslashuvi masalasi alohida o'rin egallaydi. Ko'plab iqtisodiy terminlar rus, ingliz, arab va fors tillaridan

o'zlashgan bo'lib, ular o'zbek tilining grammatik qolipiga moslashtirilgan. Masalan, *investitsiya, inflyatsiya, diversifikatsiya, devalvatsiya* kabi terminlar o'zbek tiliga kirib, mahalliy qo'shimchalar bilan erkin birika oladi: *investitsiyalashtirmoq, inflyatsiyaga qarshi, diversifikatsiyalangan iqtisodiyot* kabi shakllar bunga misol bo'la oladi. Bu jarayon o'zbek tilining grammatik tizimi moslashuvchan va qabul qiluvchi ekanligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy terminlar iqtisodiy matnlarda nafaqat alohida leksik birlik, balki murakkab sintaktik konstruksiyalarning komponenti sifatida ham faol ishtirok etadi. Sintaktik nuqtai nazardan iqtisodiy terminlarning qo'llanilishida quyidagi xususiyatlar ko'zga tashlanadi. Terminologik birikmalar iqtisodiy matnlarda eng keng tarqalgan sintaktik birlik hisoblanadi. Ular ikki yoki undan ortiq terminning birikishi orqali yangi, murakkabroq tushunchani ifodalaydi. *Yalpi ichki mahsulot, tovar-pul munosabatlari, kredit-moliya tizimi, tashqi savdo balansi* kabi birikmalar iqtisodiy matnlarning asosiy qurilish materiali bo'lib xizmat qiladi. Bunday birikmalar iqtisodiy axborotni ixcham va aniq tarzda ifodalash imkonini beradi. Terminlarning gapda bajaradigan sintaktik vazifasi ham xilma-xildir. Iqtisodiy terminlar gapda ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi va hol vazifalarida kelishi mumkin. Masalan, *Iqtisodiy o'sish suratlandi* gapida ega vazifasidagi terminal birlik jarayonni ifodalasa, *Hukumat inflyatsiyani jilovladi* gapida to'ldiruvchi vazifasidagi termin natijani anglatadi. Bu sintaktik ko'p funkcionallik iqtisodiy terminlarning matn ichida erkin harakatlanish qobiliyatini ko'rsatadi. Terminlarning transformatsion xususiyatlari ham iqtisodiy diskursda muhim ahamiyat kasb etadi. Bir xil iqtisodiy tushuncha turli grammatik shakllarda ifodalanishi mumkin: *investitsiya kiritmoq — investitsiya kiritildi — investitsiya kiritilishi rejalashtirilmogda* kabi transformatsiyalar iqtisodiy matnning vaqt va modallik kategoriyalarini ifodalashda yordam beradi.

Iqtisodiy terminlar o'zbek tilining asosiy grammatik kategoriyalari — son, kelishik, egalik va zamon kategoriyalari bilan uzviy bog'liq holda qo'llaniladi. Son

kategoriyasi iqtisodiy terminlarda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ko'pchilik abstrakt iqtisodiy tushunchalar (*moliya, kapital, iqtisodiyot*) ko'pincha birlik shaklida ishlatilsa-da, ular ma'lum kontekstlarda ko'plik qo'shimchasi bilan ham keladi: *bozorlar, investitsiyalar, kreditlar, soliqlar* kabi shakllar statistik va tahliliy matnlarda tez-tez uchraydi. Bu holat iqtisodiy terminlarning real hodisalarning miqdoriy ko'rsatkichlarini ifodalash ehtiyojidan kelib chiqadi. Kelishik kategoriyasi iqtisodiy terminlarning gapda boshqa so'zlar bilan sintaktik munosabatini belgilaydi. Iqtisodiy matnlarda bosh kelishik, qaratqich kelishigi va jo'nalish kelishigi eng faol qo'llaniladigan kelishik shakllari hisoblanadi. Masalan, *iqtisodiyotning rivojlanishi* (qaratqich), *bozorga chiqish* (jo'nalish), *investitsiyadan foyda* (chiqish) kabi konstruksiyalar iqtisodiy matnlar uchun tipik hisoblanadi. Egalik kategoriyasi iqtisodiy terminlarda munosabat va mansublikni ifodalashda keng qo'llaniladi: *mamlakatimiz iqtisodiyoti, korxonaning daromadi, davlatning byudjeti* kabi shakllar iqtisodiy axborotni aniq va muayyan tarzda ifodalaydi. Bu shakl iqtisodiy matnlarda bir iqtisodiy sub'ektni ikkinchisiga nisbatan aniqlashtirish zaruriyatidan vujudga keladi.

Iqtisodiy terminlarning grammatik shakllanishi va qo'llanilishi bevosita matnning funksional-uslubiy xususiyatlari bilan bog'liqdir. Ilmiy iqtisodiy matnlar, rasmiy iqtisodiy hujjatlar va ommabop iqtisodiy nashrlar o'rtasida terminlarning grammatik qo'llanilishida sezilarli farqlar kuzatiladi. Ilmiy uslubda terminlar aniq va bir ma'noli tarzda qo'llaniladi, grammatik shakllar standartlashtirilgan bo'ladi hamda terminologik birikmalar keng ishlatiladi. Rasmiy-huquqiy uslubda esa terminlar yuridik aniqlik kasb etib, modal konstruksiyalar (*bajarilishi shart, tatbiq etiladi, belgilanadi*) bilan birgalikda qo'llaniladi. Ommabop uslubda terminlar soddalashtirilgan grammatik shakllarda beriladi va ular ko'pincha izohlovchi konstruksiyalar bilan birga keladi. Shuningdek, iqtisodiy matnlarning janrlariga qarab ham terminlarning grammatik qo'llanilishi farqlanadi. Bank xabarlar va bozor

yangiliklari hozirgi zamon shakllari bilan birgalikda terminlarni faol qo'llasa, statistik hisobotlar o'tgan zamon shakllarida terminlarni keng ishlatadi, prognoz va strategik hujjatlar esa kelasi zamon shakllari bilan terminlarni birga olib keladi. Bu holat iqtisodiy terminologiyaning matn ichida dinamik va maqsadli tarzda qo'llanilishini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, iqtisodiy terminlarning grammatik ko'rsatkichlari matnning kommunikativ maqsadini ham belgilab beradi. Hozirgi zamon shaklidagi terminlar axborotning dolzarbligini ta'minlasa, o'tgan zamon shaklidagi terminlar tahliliy ishonchlilikni oshiradi, kelasi zamon shaklidagi terminlar esa bashorat va strategik yo'nalishni ifodalaydi. Ayni shu xususiyat iqtisodiy terminologiyani oddiy leksik birlikdan farqlab, uni murakkab lingvistik-kommunikativ hodisa darajasiga ko'taradi.

Shunday qilib, iqtisodiy terminlarning o'zbek tilidagi grammatik shakllanishi va qo'llanilishi ko'p qirrali va tizimli xarakterga ega bo'lib, morfologik, sintaktik va funksional-uslubiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy terminlar o'zbek tilining grammatik imkoniyatlaridan to'la foydalanib, turli matn turlarida samarali kommunikativ vazifani bajaradi.

Xulosa. Mazkur ilmiy tadqiqotda o'zbek tilidagi iqtisodiy terminlarning grammatik shakllanishi va qo'llanilishi lingvistik nuqtai nazardan keng va atroflicha tahlil qilindi. Ish davomida iqtisodiy terminologiyaning morfologik, sintaktik va funksional-uslubiy jihatlari hamda unda grammatik vositalarning o'ri va ahamiyati chuqur o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi iqtisodiy terminlar o'zining murakkab grammatik tuzilmasi bilan ajralib turadi va ularning shakllanishida tilning ichki imkoniyatlari hamda tashqi ta'sirlar — o'zlashma elementlar — muhim rol o'ynaydi. Tahlil jarayonida iqtisodiy terminlarning morfologik shakllanishida affiksatsiya usulining eng samarali va faol yo'l ekanligi aniqlandi. *-lik, -chilik, -dor, -kor* kabi mahalliy affikslar yordamida yasalgan terminlar o'zbek tilining so'z yasaliş tizimiga organik ravishda singib ketgan va iqtisodiy diskursda barqaror o'rin egallagan. Bu esa o'zbek tilining terminologik

imkoniyatlari nihoyatda keng ekanligini tasdiqlaydi. Sintaktik jihatdan iqtisodiy terminlar gapda ko'p funksional birlik sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Terminologik birikmalar, atamali so'z birikmalari va transformatsion konstruksiyalar iqtisodiy matnlarning asosiy qurilish materiali bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiy terminlar gapda ega, kesim, to'ldiruvchi va aniqlovchi vazifalarida erkin kelishi ularning sintaktik harakatchanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida iqtisodiy terminlarning grammatik qo'llanilishi tasodifiy emas, balki funksional va maqsadli xarakterga ega ekanligi aniqlandi. Har bir grammatik shakl — son, kelishik, egalik kategoriyalari — iqtisodiy axborotning aniq va tizimli ifodalanishiga xizmat qiladi. Ilmiy, rasmiy-huquqiy va ommabop uslublarda terminlarning grammatik ko'rinishi farqlanib, bu iqtisodiy diskursning uslubiy rang-barangligini namoyon etadi. O'zlashma terminlarning o'zbek tilining grammatik qolipiga moslashuvi masalasi ham tadqiqotda alohida o'rin egalladi. *Investitsiya, inflyatsiya, diversifikatsiya* kabi xorijiy terminlar mahalliy qo'shimchalar bilan erkin birikmasi — *investitsiyalashtirmoq, inflyatsiyaga qarshi, diversifikatsiyalangan* — o'zbek tilining grammatik tizimi moslashuvchan va o'zlashtiruvchi ekanligini isbotlaydi.

Umuman olganda, o'zbek tilidagi iqtisodiy terminlarni tahlil qilish shuni tasdiqlaydiki, terminlar nafaqat leksik birlik sifatida, balki murakkab grammatik kategoriyalar tizimida faoliyat ko'rsatuvchi ko'p qirrali til birligi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ularning to'g'ri grammatik shakllanishi va qo'llanilishi matnning ilmiy saviyasini oshiradi, axborotning aniqligini ta'minlaydi va iqtisodiy kommunikatsiyaning samaradorligini kuchaytiradi. Shu sababli ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganish o'zbek tilshunosligi va iqtisodiy lingvistika uchun muhim ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yuldasheva D.B. Lexical and Semantic Analysis of Management Terminology in the Uzbek Language. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE), Volume 6, Issue 1, January 2026.
2. Yuldasheva D. Formation of Economic Terminology – The Current Stage of Development of the Terminology of the Uzbek Language. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2022, 2(1.6), Philological Sciences.
3. Tursunova Z. O'zbek tilidagi ilmiy matnlarda terminlarning qo'llanilishi. — Toshkent: Fan, 2023. — 148 b.
4. Qosimova K. Funktsional stilistika va iqtisodiy matnlar. — Toshkent: O'qituvchi, 2022. — 210 b.
5. Yo'ldoshev M. Matn lingvistikasi va diskurs tahlili. — Toshkent: Fan, 2021. — 184 b.
6. Mengliyev B. O'zbek tili terminologiyasining dolzarb muammolari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 196 b. O'zbek tili va zamonaviy nutq madaniyati (yangilangan darslik). Toshkent, 2022.
7. Abdullayev Y., Xoliqov A. Zamonaviy iqtisodiy terminologiya lug'ati. — Toshkent: Sharq, 2020. — 312 b.
8. Yuldasheva, D. IMPORTANT FEATURES OF TEACHING TOURISM LEXIS AND LITERASY TO INTERNATIONAL STUDENTS. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 205.
9. Юлдашева Д.Б. Лингвистика: история, основные понятия и последние развития / Университет общественной безопасности республики Узбекистан /Сборник материалов/ II международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы методики преподавания русского языка», 4 марта 2024 г. 387-390 стр.